

M.X. XOLNAZAROVA
M.Q. MUXLIBOYEV

YOSH VA PEDAGOGIK PSIXOLOGIYA

TOSHKENT

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

M.X.XOLNAZAROVA, M.Q.MUXLIBOYEV

YOSH VA PEDOGOGIK PSIXOLOGIYA

TOSHKENT – 2014

UO‘K: 37.015.3 (075)
KBK 88.4
X-72

X-72 M.X.Xolnazarova, M.Q.Muxliboyev. Yosh va pedagogik psixologiya.
–T.: «Fan va texnologiya», 2014, 208 bet.

ISBN 978–9943–975–34–7

Ushbu qo‘llanma ikki qismdan iborat bo‘lib, birinchi qismida yosh davrlari psixologiyasining vazifa va metodlari, yosh bosqichlari muammolari, yosh davrlarining xususiyatlari yoritilgan. Chaqaloqlik, go‘daklik, ilk bolalik, kichik maktab yoshi, o‘smirlik, o‘spirinlik, yetuklik, keksayish, keksalik va uzoq umr ko‘rishning xususiyat va qonuniyatlari ifodalangan.

Qo‘llanmaning ikkinchi qismida pedagogik psixologiya vazifa va maqsadlari, tarbiya-ta’lim psixologik asoslari o‘qituvchi psixologiyasi bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlar boy tajriba materiallari asosida yaratilgan.

Qo‘llanma universitet va pedagogika institutlarining talabalariga mo‘ljallangan. Shuningdek, Pedagogika va psixologiya, ijtimoiy va gumanitar fakultetlari talabalari uchun hamda kasb-hunar ta’limi tizimi kadrlarini pedagogik qayta tayyorlash fakultetlari tinglovchilari uchun tavsiya etiladi.

Данное учебное пособие состоит из двух частей. В первой части излагается, продлит, цели, задачи и научно-исследовательский методы возрастной психологии.

Определяются закономерности и принципы возрастной психологии. А также раскрываются суть разделов возрастной психологии такой как: детская психология, психология дошкольника, психология подростка, психология юности, психология взрослости и герантопсихология.

Во второй части, изучается содержание предмета педагогической психологии его цели, задачи и научно-исследовательский метода педагогической психологии. Данной учебной пособие создана на основе типовой программы, утвержденной министерством высшего и среднего специального образования.

Ushbu o‘quv qo‘llanma O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tasarrufidagi Muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan (MK-00372 14.11.2013-yilda) o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan.

Guliston davlat universiteti ilmiy Kengashining 2013-yil 28-avgust 1-sonli bayonnomasi qarori bilan chop etildi.

UO‘K: 37.015.3 (075)
KBK 88.4

Mas’ul muharrir:

H.Abdukarimov – pedagogika fanlari nomzodi dotsent.

Taqrizchilar:

A.Bolibekov – pedagogika fanlari nomzodi, dotsent;

Sh.Usmonova – psixologiya fanlari nomzodi.

ISBN 978–9943–975–34–7

© «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2014.

KIRISH

Bugun yurtimizda mustaqil huquqiy demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyat qurish yo‘lidagi ulkan ishlar o‘zlikni anglash imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga va ma’naviy, intellektual, aqliy-amaliy rivojlanish uchun yangi shart-sharoitlar yaratib bermoqda. Bu esa o‘z navbatida insoniyat yaratgan ma’naviy boyliklarga insonning o‘ziga yangicha munosabat va yondashuvni talab qiladi. Yangicha yondashuvlar yosh davrlar va pedagogik psixologiya fanining obyekti va predmeti ko‘lamini kengayishiga olib keladi. Yosh davrlar va pedagogik psixologiya fanlari faqat yosh davrlar klassifikatsiyasi, yosh davrlarni psixik rivojlanish taraqqiyotini o‘rganib ilmiy-nazariy, uslubiy-amaliy ta’minlovchi fan emas, balki komil inson shakllanishini, rivojlanishini ta’minlovchi keng sohalarni o‘z ichiga oladi.

«Biz, faqat o‘zimiz uchungina yashay olmaymiz- deb yozadi, mashhur romannavis yozuvchi German Melvill – bizning hayotimiz boshqalarning hayoti bilan bir-biriga minglab rishtalar orqali chambarchas bog‘langandir».

Yosh davrlar va pedagogik psixologiya aynan inson psixik rivojlanishdagi omillar, ta’lim psixologiyasi, tarbiya psixologiyasi o‘qituvchi psixologiyasini o‘rganish bilan shug‘ullanuvchi fan hisoblanib, nima uchun jamiyatda kishilar bir-birlariga ta’sir o‘tkazishlari, bir-birlarini o‘ylashlariga oid, tarbiyalanganlik, tarbiya mezonlari o‘qituvchi psixologiyasiga oid ma’lumotlarning ilmiy asoslarini o‘rganadi.

Ushbu qo‘llanma zamonaviy psixologiyada hozirgi kun uchun dolzarb bo‘lgan mavzular imkon doirasida qamrab olingan. Bu mavzularni yoritishda xorij hamda rus psixologiyasi namoyandalarining o‘tkazgan tadqiqotlaridan va qarashlaridan foydalandik.

I. QISM

1-mavzu: YOSH DAVRLARI PSIXOLOGIYASI FANINING PREDMETI, MAQSAD VA VAZIFALARI

Mashg'ulot shakli: Obzorli-maruza tushunib olish, esda qolishi kerak bo'lgan bilimlar zaxirasini talabalarga ilmiy ma'lumotlarni bayon etish va tushuntirishga qaratilgan.

Ma'ruza mashg'uloti rejasi:

1. Yoshlar psixologiyasi faniga kirish, fanning predmeti.
2. Yosh davrlar psixologiyasi fanining prinsiplari.
3. Hozirgi zamon yosh davrlari psixologiyasi fanining asosiy vazifalari.
4. Yosh davrlar psixologiyasi fanining ilmiy tadqiqot usullari.

Tayanch so'z va iboralar:

Yosh davrlar psixologiya fanining predmeti, vazifalari, bo'limlari. Tarixiy taraqqiyoti. Yosh davrlari psixologiya fanining metodlari. Boshqa fanlar bilan aloqasi. Uning bo'lajak o'qituvchilar tayyorlashdagi ahamiyati, prinsip, logityud, ontogenez.

O'quv mashg'ulotining maqsadi:

O'quv kursi bo'yicha umumiy tushuncha berish. Talabalarning yosh va pedagogik psixologiya fanining predmeti, maqsad va vazifalari, fanlar tizimidagi o'рни haqidagi bilimlarini kengaytirish va mustahkamlash. Yosh va pedagogik psixologiyaning fan sifatida vujudga kelishi, rivojlanishi, uning metodlari, ontogenezda har bir yosh davrning xususiyatlari, qonuniyatlari, psixik taraqqiyot mexanizmlari haqida ma'lumot berish.

Yosh davrlari psixologiyasi fanining mavzu bahsi turli yoshdagi odamlarning (bolalar, o'quvchilar, kattalar, erkaklar, ayollarning (ontogenezda) tug'ilgandan umrining oxirigacha) psixik rivojlanish jarayonini, shaxsning shakllanishi hamda o'zaro munosabati qonuniyatlarini o'rganishdan iboratdir. Yosh davrlari psixologiyasi insonda turli psixik jarayonlar rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini, uning har xil

faoliyatini er va ayolning jinsiy tafovutlarini shuningdek, inson shaxsining tarkib topishini ilmiy jihatdan tadqiq qiladi.

Inson ruhiyatining rivojlanish davrlarini aniqlash uchun, shu sohadagi ma'lumotlarni to'plash ham mazkur psixologiyaning mavzu bahsiga kiradi. Bolaning tug'ilishidan voyaga yetgunicha har tomonlama rivojlanishi, jamiyatning teng huquqli a'zosi bo'lgunicha ulg'ayishi va shaxsining tarkib topishi muammolari psixologik mexanizmlarini aniqlash va sharhlash yosh davrlari psixologiyasi sohasining muhim jihatidir. Yosh davrlari psixologiyasi sohasi inson psixikasi faqat miqdor jihatidan emas, balki sifat jihatdan ham rivojlanishi, takomillashib borishi va o'zgarishi haqidagi metodologik qoidaga amal qiladi.

Yosh davrlari psixologiyasi turli yoshdagi insonlarning psixik rivojlanishi, psixik xususiyatlari va ularning o'ziga xos omillari mezonlari hamda mexanizmlari haqidagi fandir. Shuningdek, u muayyan yoshdagi insonlarning o'ziga xos xususiyatlarini ham o'rganadi. Shuning uchun ijtimoiy hayotda ta'lim-tarbiyada, guruhlar hamda jamoalarda, ishlab chiqarish va oilaviy munosabatlarda yosh davrlari psixologiyasi alohida o'rin tutadi. Inson shaxsining tarkib topishi va bilish jarayonlarining rivojlanish muammosini inson psixikasining rivojlanishi qonunlarini hisobga olmay, oqilona hal qilib bo'lmaydi. Shuning uchun hozir «inson omili» masalasi dolzarb mavzuga aylandi. Yosh davrlari psixologiyasi, inson psixikasining rivojlanish qonuniyatlari va xususiyatlari hamda shu rivojlanishning bosqichlari to'g'risidagi fandir.

Yosh davrlari psixologiyasining asosiy vazifasi shaxsning kamol topishi qonuniyatlari va turli yosh davridagi odamlarda vujudga keladigan psixik faoliyat, holat va shart-sharoitlarning o'zaro ta'siri xususiyatlarini aniqlashdan iboratdir.

Yosh davrlari psixologiyasi ana shu vazifalarni hal qilish bilan amaliy maqsadlarni ro'yobga chiqaradi. Ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirishga yordam beradi. Moddiy ne'matlar ishlab chiqarishning samaradorligini oshirishga, millatlararo munosabatlarni yaxshilashga, shaxslararo muloqotni to'g'ri yo'naltirishga, jamoada ijobiy psixologik iqlim yaratishga, uzoq umr ko'rish sirlarini ochishga, oilaviy munosabatlarni mustahkamlashga, ajralishlarning oldini olishga xizmat qiladi. Mazkur psixologiya fanining sohasi XIX asrning boshlarida vujudga kelgan, lekin dastlabki ildizi qadimgi Yunon madaniyatiga borib taqaladi. Uning predmeti va qonuniyatlari to'g'risida jahon psixologiyasi olamida turli qarashlar va nazariyalar mavjud. Ularning juda keng tarqalganlari biogenetik (V.Shtern), sotsiogenetik (K.Levin)

bixevoritsik (E.Torndayk) psixoanalitik (Z.Freyd) nazariyalaridir. Shuningdek, metodlarga asoslanib tadqiqotlar olib borgan olimlar ham juda ko'p. Ilmiy psixologik adabiyotlar emperik ma'lumotlar yosh davri psixologiyasining mustaqil fan sifatida ajralib chiqishiga qator omillar va holatlar sabab bo'lgan degan xulosaga keldik. Quyida ana shularni bayon qilamiz:

1. Barcha fanlar negiziga kirib borgan evolutsiya g'oyasining (Ch.Darvin) inson psixikasining rivojlanish jarayonida o'rganish zarurligi.

2. Umuminsoniy, umumpsixik qonuniyatlar turli yoshdagi odamlar xatti-harakatini psixik xususiyatlarini va bolalarning o'sishiga biror bir faoliyatning ta'sirini aniqlash uchun yetarli emasligini e'tirof etish.

3. Yosh davrlari psixologiyasi insonning (tug'ilganidan umrining oxirigacha) kamoloti uchun metodologik va nazariy ahamiyatga ega ekanligi tan olingani.

4. Turli yoshdagi odamlar (maktabgacha yoshdagi bolalar, maktab o'quvchilari, o'rta va oliy o'quv yurtlarining talabalari, ishchilar, xodimlar, qariyalar har xil psixologik xususiyatlarga ega ekanligi sababli tarbiya, ishlab chiqarish, ijtimoiy ta'minot muassasalari, yetimxonalar, bolalar uyi, kaloniyalar maxsus maktablar, internatlar, psixonevrologik dispanserlar, qariyalar uylari, shifoxonalar va boshqalar) ning xodimlarida ehtiyojlar ortib borayotgani .

5. Tibbiyot fani va uning tarmoqlari rivojlanishi psixiatriya, psixonevralogiya, psixogigiyena, neyroxirurgiya, sangigiyena bolalar va kattalar patologiyasi, genetika, oliy nerv faoliyati va hokazolar bo'yicha kopleks tadqiqotlarning vujudga kelishi, psixologiya biologiya, meditsina, sotsiologiya fanlarining hamkorligida ilmiy tadqiqot ishlari olib borilishi.

6. Yuridik psixologiya va uning sohalari ijtimoiy hayotimizda sezilarli o'rin egalayotgani hamda yoshlar o'rtasida qonunbuzarlikning ortib borayotgani (sud ishi psixologiyasi, kriminal psixologiya, penitensiar yoki axloq tuzatish mehnati psixologiyasi, voyaga yetmagan qonunbuzarlar muammosi va jinoyatning oldini olish masalasi).

7. Amaliy psixologiyaning ijtimoiy-siyosiy tus olayotgani va turmushning har bir jabhasiga kirib borishi, shuningdek, o'z o'rnini topayotgani (psixologik maslahatlar auto va sotsial treninglar, ishbilarmonlik o'yinlari profesiogramma psixodiagnostika va hokazolarga talab ortishi).

8. Psixologiya fani sohalarining inson ontogenezidagi o'zgarishlariga doir, bilimlarga eptiyoji va talabi ortayotgani (harbiy, sport, savdo, mehnat, kosmik, injenerlik, ijod, aviatsiya psixologiyasiga aniq materiallar zarurligi).

9. Ekologiya muammolari, zoopsixologiya va etalogiya vazifalari, millatlararo munosabatlarini barqarorlashtirish, insonparvarlik g'oyalari-ni turmush tarziga olib kirish masalalarining dolzarbligi (ekologiya va inson, qiyosiy psixologiya, shaxs psixologiyasi etnik psixologiya va hokazo).

10. Moddiy ishlab chiqarishni ko'paytirish, sanoatda va qishloq xo'jaligida kishilarning haqiqiy xo'jayinlik tuyg'usini uyg'otish, aqliy va jismoniy imkoniyatlarni qidirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, inson-texnika, yer-inson, inson-iqlim, munosabatlarini izchil o'rganish zarurligi.

11. Oilaviy munosabatlarni yaxshilash, ajralishlarning oldini olish

Inoq oila yaratish yoshlarni turmushga tayyorlash, o'z joniga qasd qilish hollarini bartaraf etish, oilada teng huquqlilikni qaror toptirish va bolalar tarbiyasini yaxshilash vazifalari.

12. Inson uzoq umr ko'rishning sirlarini – gerontopsixologik qonuniyatlarni targ'ib qilish, davlat muassasalarida psixologik bilimdan o'z o'rnida foydalanish, uzoq umr ko'rishga zamin tayyorlash, qariyalar pansionatlarida ularning ruhiyatiga mos munosabatda odilona muloqot-da bo'lish kerakligi yosh davri psixologiyasini rivojlantirishni taqozo etmoqda.

Turli yoshdagi insonlar psixikasining rivojlanishi, o'zgarishi, vatanimizda yashayotgan barcha millat va elatlarning axloqiy va jismoniy kamol topishiga ijobiy ta'sir qiladigan omillar hamda shart-sharoitlarni bilish va ulardan unumli foydalanish hozir nihoyatda zarur bo'lib qoldi.

Yosh davri psixologiyasi fanini o'rganish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega. U ham bashqa fanlar qatorida rivojlandi, bunda eksperimental biologiya va genetika, meditsina sotsiologiya kabi fanlarning ahamiyati katta. Yosh davri va diferinsial psixologiya fani dialektikani prinsiplariga, oliy nerv faoliyati qonunlariga diferinsial psixofiziologiya qonuniyatlariga, psixologlar to'plangan materiallarga tayanib, inson psixikasining kechishi, rivojlanishi, o'zgarishi yuzasidan bahs yuritadi, ijtimoiy turmushning barcha jabhalaridagi amaliy masalalarni hal qilishda faol ishtirok etadi.

Mazkur fan sohasi o'zining predmeti hamda vazifasini umumiy psixologiyaning asosiy prinsiplari va qoidalariga tayangan holda belgilaydi. Yosh davri psixologiyasi quyidagi prinsiplarga rioya qiladi.

1. Dealektik materializm ta'limotiga binoan psixika yuksak darajada tashkil topgan materiyaning xususiyati yoki miyaning mahsulidir. Odatda psixika tashqi dunyoning sezgi organlari orqali insonning miyasiga bevosita ta'sir etishi asosida vujudga kelib, sezgi, idrok, tassavur, xotira, tafakkur, nutq xayol kabi bilish jarayonlarida, shuningdek, shaxsning xususiyatlari va turli vaziyatlardagi his-tuyg'usi va xarakter xislatlarida, qiziqishi va ehtiyojlarida o'z ifodasini topadi.

2. Psixikaning negizida miyaning reflektor faoliyati yotadi. Tashqi dunyodan kirib keladigan qo'zg'atuvchilarga ichki yoki tashqi biologik organlar javob reaksiyasini bildiradi. Bosh miya katta yarim sharlarida vujudga keladigan muvaqqat nerv bog'lanishlarida vujudga keladigan muvaqqat nerv bog'lanishlari psixik hodisalarning fiziologik asoslari hisoblanadi va ular tashqi ta'sirning natijasida hosil bo'ladi. Bosh miya po'stlog'ida vujudga keladigan muvaqqat nerv bog'lanishlari I.P.Pavlovning nerv jarayonlarining irradiatsiyasi, konsentratsiyasi hamda o'zaro induksiyasi qonunlari zahirida ro'y beradi. Bu qonunlar turli yo'sinda muvaqqat bog'lanishlar, assotsiatsiyalar qanday yuz berayotganini, qanday shart-sharoitda tormozlanishini (qo'zgalishni), muvaqqat bog'lanishlarning yo'qolayotgani yoki paydo bo'layotganini tushuntirish imkonini beradi.

Psixofiziologik qonuniyatlarga binoan miyaning funksiyasi muvaqqat nerv bog'lanishlarining birlashish mexanizmi hamda analizatorlar faoliyati mexanizmlari ta'sirida hosil bo'ladi. Yuqoridagi ta'limotga ko'ra har ikkala mexanizm hayvonlarning tashqi olamga munosabatini aks ettiradi. Shuning uchun psixik faoliyat voqelikni aks ettirishdan, oliy nerv faoliyatining tashqi olamini timsollar sifatida ifodalanishdan iboratdir.

3. Psixikani tadqiq etish insonning butun ongi faoliyatini uning ham nazariy ham amaliy hayot faoliyatini o'rganishdir. Odam zotining ongliligi uning turli-tuman faoliyatida xatti-harakatlarida namoyon bo'ladi. Inson shaxsi har xil shakl va mazmunga ega bo'lgan nazariy hamda amaliy faoliyatlarda tarkib topa boradi. Bunda muhit, irsiy belgilar, tarbiya asosiy omillar hisoblanadi.

Inson o'zi yashab turgan davrni, moddiy turmushni aks ettiradi, ijtimoiy-siyosiy muhit ta'siri ostida bilimlarini o'zlashtirib boradi, ijtimoiylashadi, tarixan o'zgaradi. Ontogenezda uning his-tuyg'ulari,

xarakteri, qobiliyati, iqtidori, tafakkuri, ehtiyojlari, e'tiqodlari, uni faollikka da'vat qiluvchi harakat motivlari, istaklari tilaklari, xohishlari, pozitsiyasi ham asta-sekin o'zgarib boradi.

4. Insonning bilish faoliyati rivojlanishi unga o'zini qurshab turgan borliqni yanada chuqurroq, to'g'riroq, to'laroq va aniqroq aks ettirish imkoniyatini yaratadi va u borliqning asl mohiyatini, turli yo'sindagi o'zaro bog'lanishlari, murakkab munosabatlar va aloqalarni tabora aniqroq yoritadi. Shu bilan birga mazkur jarayonlarda shakllanib kelayotgan insonning borliqqa, voqelikka, jismlarga, kishilarga va o'ziga munosabati vujudga keladi.

5. Inson ongingning rivojlanishi uning tashqi olamni faol aks ettirishda namoyon bo'ladi. Tarixiy materializm ta'limoticha, insonning moddiy turmushi, u hayot kechirayotgan tuzumning moddiy asosigina emas, balki uni qurshab olgan odamlarning turmush tarzlari, umuminsoniy qiyofalari, e'tiqodlari, dunyoqarashlari, ijtimoiy voqelikga munosabatlari, intilishlari, faoliyatlari, ijod mahsullari va xatti-harakatlarining majmuasidir.

6. Insonning borliqni aks ettirishi faol jarayondir. Ma'lumki, inson zotining rivojlanishi obyektiv borliqqa va o'ziga faol ta'sir ko'rsatishida sodir bo'ladi. Bolaning katta yoshdagi kishilar tashkil qiladigan amaliy faoliyati, masalan: o'yini, kuzatishi, mehnati, o'qishi, adabiy asarni mutolaa qilishi hamda qiziqishining barqarorlashuvi, iqtidorning takomillashishi va boshqalar uning psixik rivojlanishini ifodalaydi.

Kuzatish metodi. Yosh davri psixologiyasida bu metodning obyektiv (tashqi) va subyektiv (o'zini-o'zi) kuzatish turlari bor. Inson psixikasida o'zgarishlarni kuzatish uchun quyidagilar amalga oshiriladi: 1) kuzatishning maqsadi, vazifasi belgilanadi; 2) kuzatiladigan obyekt tanlanadi; 3) sinaluvchining yoshi jinsi aniqlanadi; 4) tadqiqot o'tkazish vaqti rejalashtiriladi; 5) kuzatish qancha davom etishi qat'iylashtiriladi; 6) kuzatish insonning qaysi faoliyatida amalga oshirilishi tavsiya qilinadi; 7) kuzatishning shakli (yakka guruh, jamoa bilan o'tkazilishi) tayinlanadi; 8) kuzatilganlarni qayd qilib borish vositalari (kundalik, suhbat daftari, kuzatish varaqasi, magnitafon, vidiomagnitafon va boshqalar) taxt qilinadi.

Kuzatish orqali turli yoshdagi odamlarning diqqati, his-tuyg'ulari, asab tizimining tashqi ifodalari, temperament xususiyatlari, imo-ishoralari, sezgirliigi, xulq-atvori, nutq faoliyati va hokazolari o'rganiladi.

Suhbat metodi. Bu metod bilan inson psixikasini o'rganishda suhbatning maqsadi va vazifasi belgilanadi, uning obyekti va subyekti

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi <https://kitobxon.com/uz/asar/721> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси <https://kitobxon.com/uz/asar/721> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно найти на сайте
<https://kitobxon.com/ru/asar/721>